

Галина СОЛОІДЕНКО

Розвиток бібліотекознавчої термінології в Україні (20-30-ті роки ХХ ст.)

У статті висвітлено діяльність ВБУ, УНІК, харківської та одеської бібліотечних шкіл щодо розроблення бібліотекознавчої термінології. Розкрито роль видатних бібліотекознавців України у становленні понятійного апарату бібліотекознавства.

«Термінологія не повстає відразу, а звичайно витворюється самим життям упродовж віків духовного життя, потребує традиції для свого усталення».
І. Огієнко

Ми маємо давні традиції у розвитку термінологічної науки. Це і Києво-Могилянська академія, і Наукове товариство імені Шевченка (НТШ), і журнал «Рідна мова», і, звичайно, Інститут української наукової мови (ІУНМ). Перші спроби систематичної термінологічної роботи в Україні можна віднести до 80–90-х років ХІХ ст., коли галичани Володимир Левицький та Іван Верхратський почали друкувати у «Записках Наукового Товариства імені Шевченка» невеликі словнички термінів. Згодом таку роботу продовжили на початку ХХ ст. термінологічні комісії при деяких наукових установах, чільне місце серед яких належить Науковому товариству в Києві¹.

Неабияке зростання лексикографічної роботи припадає на 1917 р., коли була створена Центральна Рада, проголошена Українська Народна Республіка і українська мова стала державною. Саме тоді були організовані численні громадські організації, різні гуртки та комісії, до роботи взялися і окремі особи, які збирали та впорядковували народну мову, записували лексику різних професій, активно займалися складанням найрізноманітніших словників.

Унормування термінології було покладено на Термінологічну комісію Природничої секції Київського Наукового Товариства, засновану 11 серпня 1918 року. 1919 р. організовано Орфографічно-Термінологічну Комісію при Академії наук, що мала природничу, технічну, правничу та орфографічну секції. В 1921 р. відбулось об'єднання товариства й Академії, усі терміно-

логічні установи обох інституцій злилися в ІУНМ Академії наук, який став центром усієї термінологічної роботи. Мовознавці та фахівці, що об'єдналися в цьому інституті, зробили спробу унормувати українську наукову, технічну, виробничу термінологію. В 1929 р. Інститут нараховував 38 секцій (число позаштатних працівників складало 223 особи), однак поза їхньою увагою залишалися ще такі галузі, як бібліотекознавство, а також кінематограф, спорт, технологія дерева й металу тощо.

У 20-х роках ІУНМ були закладені наукові засади термінотворення, які можна звести до таких основних положень:

- ♦ термінологія має бути всеукраїнською;
- ♦ у формуванні терміносистеми слід використовувати ресурси української мови, водночас логічно поєднувати національне і міжнародне;
- ♦ термін має відповідати внутрішній структурі української мови;
- ♦ новоутворені терміни мають пройти критику, апробацію у практичному, науковому функціонуванні;
- ♦ терміни мають відзначатися однозначністю, точністю, стислістю, мотивованістю, уніфікованістю;
- ♦ визначення мають охоплювати найістотніші, чітко виражені характеристики;
- ♦ термінологічна діяльність має бути керованою і координованою єдиним лінгвістичним центром, у даному випадку Інститутом української наукової мови².

1918–1932 рр. увійшли в історію українського термінотворення як «золота доба». За 15 років було опубліковано загалом понад 130 різних словників – перекладних, загальномовних, термінологічних та інших. Окремі словники не втратили свого значення й досі і активно використовуються.

Про наявність майже всіх словників української мови від найдавніших збережених списків ХІІІ ст. до 1998 р. з різних галузей знань можна дізнатися з бібліографіч-

¹ Кочерга О., Кулик В. Українські термінологічні словники довоєнного періоду // Вісник Академії наук України. – 1994. – № 2. – С. 55.

Солоіденко Галина Іванівна, н. с. НБУВ.

² Панько Т. І., Коган І. М., Мацюк Г. П. Українське термінотворення: Підручник. – Л.: Світ, 1994. – С. 97.

ного покажчика «Українська лексикографія», виданого співробітником Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України Т. Кульницькою у 1999 р. До покажчика включені як окремі видання словників, так і публікації в періодиці та частково словнички-додатки до наукової чи художньої літератури. В окремому розділі подано праці з теорії та історії української лексикографії. Покажчик належно оцінили дослідники-науковці та бібліотечні фахівці. Значення цього довідника не обмежується лише інформативними функціями, він сам є відбитком і джерелом історичних процесів в Україні, бібліографічним відображенням здобутків національної лексикографії в історичному контексті.

Дослідники вважають, що будь-яка наукова галузь посідає певне місце в системі наук у тому разі, коли визначені її предмет і об'єкт, вироблений понятійний апарат, укладена узагальнююча теорія та принципи, які дозволяють пояснити накопичений фактичний матеріал. Одним із найважливіших критеріїв формування наукової дисципліни є її термінологічне впорядкування.

Розглядаючи терміни як особливий об'єкт пізнання, ми звертаємося і до сучасного стану термінологічних систем, і до історії термінотворення, тому що без історії науки не може бути і самої науки. «Не може бути науки, раз на вислів її не достатє термінів», а «виробленість наукової термінології свідчить собою про культурний зріст народу, про його культурне становище», – писав І. Огієнко³.

Щоб розвивати бібліотечну термінологію, необхідно заглибитися в історію розбудови бібліотечної галузі, побачити витoki українських природно сформованих терміносистем, зрозуміти, що українська бібліотекознавча думка формувалася в європейському контексті, і на її розвиток значний вплив справляли ідеологічно-політичні обставини, що склалися в різні періоди існування України та її державності.

Витoki української бібліотечної термінології дослідники пов'язують з діяльністю НТШ, київської «Прогресу» (1906–1910) та заснованого в березні 1911 р. Одеського бібліографічного товариства⁴. Для дореволюційної бібліотекознавчої науки та її термінології характерною були нерозробленість теоретичних питань та епізодичність їх постановки і висвітлення у фахових періодичних виданнях. На засіданнях бібліотечних товариств та об'єднань працівників наукових бібліотек, що діяли в Україні на той час, читалися доповіді, організовувалися виступи, присвячені питанням розвитку бібліотечної термінології та українського словникарства. Цілий ряд відомих учених, фундаторів бібліотечної галузі, брали участь у творенні термінології, укладанні словників, підготовці довідників, енциклопедій тощо.

Євген Ківлицький, один з організаторів ВБУ, був активним учасником і редактором «Киевской старини», укладачем історико-географічного словника України,

³ Огієнко І. Правопис і граматична термінологія // Рідна мова. – 1937. – Ч. II. – С. 417.

⁴ Сташко М. Формування та розвиток бібліотечно-бібліографічної термінології: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 1999. – С. 12.

активно співпрацював з редакцією «Енциклопедического словаря» Ф. Брокгауза та І. Ефрона.

Степан Постернак – директор ВБУ, відомий філолог, бібліотекознавець, історик, голова Науково-дослідної комісії бібліотекознавства, голова секції історії освіти в Україні при УАН був також ученим секретарем Комісії енциклопедичного словника УАН.

Глибоку пошану викликає подвижницька праця в еміграції професора Ярослава Рудницького, який був ініціатором та видавцем таких серій при Українській Вільній Академії Наук, як «Ономастика» та «Бібліографія». Професор Я. Рудницький є автором «Етимологічного словника Української мови», першого слов'янського етимологічного словника англійською мовою.

Не залишились поза увагою українських учених – восьми делегатів Першого Всеросійського бібліотечного з'їзду, що проходив у Москві 2–8 грудня 1924 р., й проблеми термінології, яким була присвячена доповідь М. І. Щелкунова. Однак, вона нагадувала скоріше програму курсу з історії книги, ніж класифікацію бібліології, і була цінна лише тим, що поставила на обговорення питання про розвиток бібліотекознавчої термінології. З'їзд у своїй резолюції в інтересах бібліотечної практики визнав необхідним встановлення точної термінології⁵.

Розвиток бібліотекознавчої науки та її термінології в 20–30-х роках був тісно пов'язаний з іменами вчених, культурних діячів, представників харківської та одеської бібліотечних шкіл. Провідне місце в українському бібліотекознавстві належить харківській бібліотечній науковій школі, діяльність якої характеризується глибокою увагою до таких питань, як сутність бібліотекознавства як науки, визначення поняття «бібліотека в науковому плані», зв'язок бібліотекознавства з іншими науками.

У працях Х. Алчевської, К. Рубинського, Л. Хавкіної, С. Сірополка, Н. Фрідьєвої та Д. Балики розглядалися як суто бібліотекознавчі (типологія бібліотек, їхні функції і завдання), так і загальнотеоретичні (об'єкт, предмет, методи науки, визначення основних понять) проблеми бібліотекознавства.

У «Короткому курсі бібліотекознавства. Історія та практика бібліотечної справи» С. Сірополка подавалися найважливіші відомості з історії бібліотечної справи світу та України, простежувався розвиток бібліотекознавчої лексики та термінології, висвітлювалися особливості бібліотечної професії.

Принциповою особливістю напряму наукових пошуків бібліотекознавців, згрупованих навколо цієї школи, є обґрунтування та визначення бібліотекознавства як педагогічної науки. Ще К. І. Рубинський підкреслював велику роль бібліотеки «в педагогічній справі», розглядав її як педагогічну і науково-допоміжну установу і вважав предметом бібліотекознавства⁶. Пізніше ці ідеї

⁵ [Іванченко М.] Перший бібліографічний з'їзд РСФСР // Бібліол. вісті. – 1925. – № 1–2. – С. 148. – Хр. – Підл.: М. Ів.

⁶ Рубинский К. И. Культурная роль библиотеки и задачи библиотекведения: Публ. лекция, чит. в актовом зале Харьк.

розвивав Д. А. Балика, котрий визначав головним завданням наукової бібліотеки установку «на педагогіку, на читача, а не на бібліологію в старому розумінні цього слова», він виявив широке розуміння терміна «соціально-педагогічна робота бібліотеки» і включав до цього поняття і бібліопсихологію.

Прогресивні погляди на бібліотекознавство та його предмет висловив К. І. Рубинський в лекції, прочитаній у Харківському університеті (1909). До визначення бібліотекознавства лектор підійшов з позицій оцінки бібліотеки як важливого фактора прогресу і людської культури. Він вважав, що завдання цієї науки полягає не тільки у тому, щоб виробити найліпші засоби розповсюдження знань шляхом видачі зібраних з цією метою книжок, не тільки вивчення механізму бібліотек, але й дослідження причин, що гальмують або сприяють розвитку бібліотекознавства в зв'язку з загальними умовами життя в різні часи і у різних народів⁷. Виходячи з цього, К. І. Рубинський пропонував як предмет дослідження вивчення законів діяльності бібліотеки, що підкоряються загальним законам життя. Таке тлумачення бібліотекознавства ставило його поряд з іншими суспільними науками, що вивчають конкретні соціальні явища. Крім того, свідченням того, що К. І. Рубинський більш поглиблено розумів бібліотекознавство, ніж прикладну науку, є історичний підхід до аналізу бібліотечної справи. Він підкреслював, що завдяки вивченню «умов, за яких здійснювалася робота бібліотек, повинні бути відкриті закони, що зумовили правильну і прогресивну діяльність важливого фактора культури»⁸. Це був значний крок у визначенні предмета бібліотекознавства.

Професійна постановка бібліотечної справи та серйозна розробка бібліотекознавства, вважав К. Рубинський, може бути досягнута і у нас за умови, коли розвиток її постане важливим державним питанням, яким воно є в інших країнах.

Д. А. Балика був одним з перших науковців, який започаткував нові поняття та напрями бібліотекознавства, а саме «бібліологічна педагогіка», «бібліологічна соціологія», що в наш час творчо опрацьовуються та запроваджуються в навчальних програмах вищої школи. У роботі «Бібліологічна соціологія»⁹ Д. Балика доводить своє бачення книгознавства як комплексу книгознавчих дисциплін, серед яких бібліологія – наука узагальнююча, вона є методологією книгознавства. Завдання бібліологічної соціології, зокрема, – вивчати закономірності буття книги в різних обставинах. «Сформувавши бібліологічну соціологію, – уточнює Д. Балика, – це значить розробити науку, що налагоджує закономірність зв'язку між відомими галузями, а також у цілому книжкової справи з відомими суспільними формаціями»¹⁰.

⁷ Там само. – С. 86.

⁸ Там само. – С. 89.

⁹ Балика Д. Библиологическая социология: Определения, предмет и методы. – Б. т. л. – С. 68–69.

¹⁰ Там само. – С. 69.

Спроби Д. А. Балики (члена Президії НДКБ, завсекції книгокористування, завсекції УНІК) теоретично обґрунтувати активну роботу наукової бібліотеки на педагогічно-психологічній основі мають, без сумніву, значний інтерес для дослідників. Бібліотекознавча теорія Д. Балики втілена в його актуальній і донині праці «Аналітичний та синтетичний метод вивчення читачівства»¹¹, де він дає визначення понять «загального інтересу» та «читацького інтересу». З часом, теоретично підсумовуючи, він обґрунтовує термін «бібліологічна педагогіка»: «наука про суть, закони, методи й організацію педагогічного процесу, зв'язаного з книгою й через книгу, розуміючи книгу в широкому значенні слова», де визначає бібліотекознавство як педагогічну науку, на противагу школі М. Рубакіна, котрий дотримувався психологічного напрямку в бібліотекознавстві, і концепціям тих спеціалістів, які вважали бібліотекознавство прикладною наукою¹².

Д. Балика, розробляючи питання класифікації творів друку за соціальним призначенням, наголошував на важливості унормування та уніфікації бібліотечно-бібліографічної та суміжногалузевої термінології, зокрема класифікаційної термінології видів видань – «єдиної для всіх категорій книжкових робітників»¹³.

Любов Хавкіна – видатний бібліотекознавець та бібліограф, організатор першого наукового відділу бібліотекознавства (при Харківській громадській бібліотеці, 1903), ініціатор професійної бібліотечної освіти, особисто брала участь (була членом редакційної комісії) у створенні «Народної енциклопедії наукових і прикладних знань» (1912), видання якої організувало товариство грамотності.

До творчого здобутку Л. Хавкіної належить велика кількість робіт з бібліотекознавства (10 книг і більше 120 статей), серед яких надруковані уже в радянський період «Словарь библиотечных терминов» (1928) та «Словари библиотечно-библиографических терминов англо-русский, немецко-русский, французско-русский с приложением списка латинских терминов» (1952). Л. Хавкіна домагалася чіткості та обґрунтованості бібліотечної термінології як мови бібліотекознавчої науки. Так, вона різко критикувала за допущені в цьому плані помилки Я. Борисова – автора книги «Руководство по библиотечной технике» (1912): «Составитель обнаруживает явное незнание и с трактуемым предметом и с его терминологией. Общепринятые названия заменены собственной терминологией составителя: «инвентарь – входящим журналом», «каталог топографический – каталогом по местонахождению»»¹⁴. Л. Б. Хавкіна характеризувала бібліотекознавство як самостійну

¹¹ Балика Д. Аналітичний та синтетичний метод вивчення читачівства // Бібліол. вісті. – 1926. – № 1. – С. 16–35.

¹² Там само. – С. 23.

¹³ Балика Д. Про класифікацію друків за соціальним призначенням // Бібліол. вісті. – 1927. – № 1. – С. 17.

¹⁴ Хавкіна Л. Б. [Рец. на кн.] Борисов Я. Руководство по библиотечной технике. – Спб., 1911 // Вестник воспитания. – 1912. – № 2. – С. 52.

науку, предметом якої є бібліотека. Для вчення про книгу вона пропонувала використовувати терміни «бібліогнозія», «бібліософія», «бібліологія», а для вчення про бібліотеку – «бібліотекознавство». Л. Хавкіна одна з перших вітчизняних бібліотекознавців зробила спробу пересмислення накопичених теоретичних і практичних знань, формування уявлення про бібліотеку як соціальний інститут з певними взаємопов'язаними елементами структурування науки¹⁵.

Н. Я. Фрідьєва працювала над визначенням характерних ознак, які відрізняють бібліотеку від інших соціальних інститутів. Саме Н. Фрідьєвій, одній з перших у бібліотекознавстві, належить обґрунтування того, що бібліотека – «цілісний об'єкт, котрий являє собою «явище духовного життя суспільства», нерозривно пов'язане з культурою людства, один з найістотніших її компонентів»¹⁶. Н. Фрідьєва наголошувала, що одним з обов'язкових компонентів або однією з неодмінних частин, які становлять складну систему, названу бібліотекою, є особистість її працівника, без котрого неможливе не тільки виконання її соціальних функцій, а й саме її існування. Постановка питання про необхідність визначення найголовніших елементів, які становлять бібліотеку як предмет наукового вивчення, була на той час досить вагомим і плідним.

Термінологічна діяльність в Одесі (1925–1928) провадилася різними установами за планом, погодженим з ІУНМ, а саме: при Окркомісії з жовтня 1925 р. працював термінологічний семінар і складався з секцій бухгалтерської, ділової мови і медичної; Термінологічна комісія діяла з лютого 1926 р. при науково-дослідній кафедрі математики; медична група – при медичній секції термінологічного семінару; комісія української секції – при Українській державній бібліотеці¹⁷.

Важливим етапом у термінологічному забезпеченні бібліотечної справи стало заснування в 1925 р. з ініціативи науково-методичної комісії у справах українізації при Одеській Політосвіті Українського Бібліографічного Товариства (УБТО). До його президії входили: голова – професор В. Лазуровський, заступник голови – професор Є. Загоровський і секретар – Б. Комаров (завідувач Української державної бібліотеки ім. Т. Г. Шевченка).

За дорученням об'єднання Б. Комаров брав участь у редагуванні «Записок» (вийшло всього чотири номери), займався термінологічною діяльністю у галузі бібліотекознавства. Робота Одеського бібліотечного об'єднання була досить інтенсивною: різноманітних зборів, нарад, лекцій, семінарських занять та занять гуртків відбу-

лося 341 (7 березня 1926 р. на засіданні УБТО Б. Комаров виступив з доповіддю «Огляд словників української природничої термінології та номенклатури»).

При об'єднанні функціонували 6 секцій: бібліотечної самоосвіти, методична, праці серед дітей, пересувна, українська та єврейська. Українська секція виконала величезну роботу у складанні російсько-українського словника бібліотечної термінології, який був надрукований у № 1–2 (4–5) журналу «Бюлетень Одеського бібліотечного об'єднання» за 1926 р. Цю першу спробу укладання словника української бібліотечної термінології здійснила комісія, до складу якої увійшли Б. Комаров (завідувач Української державної бібліотеки ім. Т. Г. Шевченка), Р. Волянський (співробітник Української державної бібліотеки), Є. Каменська (співробітниця 1-ої міської бібліотеки), Л. Коган (завідувач Центральної округової бібліотеки) і Л. Жислін (бібліотечний інспектор).

Комісія уклала список термінів й перевірила за різними українськими словниками та бібліотечними працями відповідну українську термінологію, відібравши ті терміни, які вона вважала «найліпшими». Як зазначено у передмові до даного словника, через технічні проблеми комісія змушена була втриматися від мотивування, чому в різних випадках вона давала перевагу одному терміну над іншим¹⁸.

Українська секція Одеського бібліотечного об'єднання звернулася з проханням до компетентних наукових органів зробити необхідні корективи та зауваження, зазначивши, що цю першу спробу розробки термінології було виконано за чотири місяці і через те, що її вимагало саме життя: «Українізацію бібліотечної праці вважаємо ми за завдання серйозне, що потребує уважного та обачного відношення до себе. Без точної, як слід розробленої термінології, виконати це завдання неможливо. Відкладати цю працю на безрік ми вважали за неприпустиме»¹⁹.

Короткий російсько-український словник бібліотечних термінів – одна із тих термінологічних праць, якими збагатилася українська лексикографія 20-х років. За час, що минув відтоді, надрукована невеличким тиражем (усього 600 прим.) праця стала бібліографічною рідкістю. Про неї пам'ятають хіба що окремі бібліотекарі та фахівці української лексикографії; примірники «Бюлетеня» збереглися в Національній парламентській бібліотеці України та Одеській державній бібліотеці імені М. Горького.

Теоретичні та методичні засади бібліотекознавства розроблялись провідними науковими фаховими закладами: Науково-дослідним інститутом бібліотекознавства (НДІБ), потім Науково-дослідною комісією бібліотекознавства (НДКБ) при ВБУ та Українським науковим

¹⁵ Бібліотекознавець Любов Борисівна Хавкіна: творча спадщина і сучасність: Матеріали наук. конф., присвяченої 130-річчю з дня народження Л. Б. Хавкіної, 30 жовт. 2001 р. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. – Х., 2001. – С. 8.

¹⁶ Фрідьєва Н. Я. До питання про бібліотекознавство як науку // Бібліотекозн. та бібліогр. – 1971. – Вип. 11. – С. 22.

¹⁷ Семенів М. М. Термінологічна праця в Одесі рр. 1925–1928 // Записки Укр. бібліогр. т-ва в Одесі. – Одеса, 1928. – Ч. 1. – С. 50.

¹⁸ Українське бібліографічне товариство в Одесі // Бібліол. вісті. – 1926. – № 1(10). – С. 77–78.

¹⁹ Короткий російсько-український словник бібліотечної термінології. – Бюлетень Одеського бібліотечного об'єднання. – 1926. – Вип. 1–2(4–5). – С. 5.

інститутом книгознавства (УНІК). В 1923 р. було засновано журнал «Бібліологічні вісті», почала розгортатися науково-дослідна робота у ВБУ. НДКБ ВБУ, організована у 1925 р., за три роки існування провела ґрунтовну наукову роботу, надрукувала три «Бібліотечні збірники», два номери «Журналу бібліотекознавства та бібліографії» та кілька монографій. Бібліотечні проблеми, що обговорювалися на сторінках цих видань, включали широкий спектр проблем – від окремих концептуальних положень до конкретних теоретичних розробок, які можна охарактеризувати як органічний синтез теорії та практики. Здобутки НДКБ у науково-організаційному, науково-дослідному та науково-педагогічному напрямах мали загальноукраїнське значення для діяльності державних та наукових бібліотек: розробка каталографічної інструкції; створення зведеного і алфавітного, систематичного й предметного каталогів; вивчення проблем читача; формулювання рекомендаційної та критичної бібліографії, бібліотечної та бібліографічної термінології; організація методологічного забезпечення підготовки кадрів тощо.

Видатний український бібліограф, книгознавець, редактор «Бібліологічних вістей» Ю. Меженко, з ім'ям якого пов'язане створення найбільших бібліотечно-бібліографічних установ України, таких як ВБУ та УНІК, надавав великого значення термінології в становленні бібліотекознавства як науки. Ю. Меженко був автором статей із книгознавства, бібліотекознавства, виступав від імені редакції й УНІК, був членом постійної комісії для складання «Біографічного словника діячів України», завідувачем редакції бібліографії Головної редакції Української радянської енциклопедії у Києві. Його матеріали в часописі присвячувалися найрізноманітнішим питанням бібліографічної науки і практики. Майже в кожній публікації Ю. Меженка подано термінологічні визначення тих чи інших понять книгознавства та бібліографознавства.

Досліджуючи стан термінології у 20-х роках, Ю. Меженко відзначав, що «в українській бібліографії, небагатій на теоретичні роботи, не дискутувалося питання термінології» і, як наслідок, постає велика несталість бібліотечної термінології, і особливо бібліографічної: «Із цілої системи дисциплін, об'єднаних спільною назвою книгознавство, бібліологія, саме бібліографія як наука термінологічно найменш чітка, позбавлена ясно сформульованого кола питань, що є її предметом»²⁰.

Аналізуючи засади українського бібліотечного термінотворення, Ю. Меженко відзначав, що першоосновою вдалого добору терміна є чітке визначення меж поняття: «Хисткі поняття викликають хисткі терміни. Визначення понять повинно охоплювати найбільш істотні характеристики, уникаючи другорядних (змінних) рис»²¹.

²⁰ Меженко Ю. О. Теоретичні передумови організації української бібліографічної роботи // Бібліол. вісті. – 1926. – № 4. – С. 48.

²¹ Там само.

Ідея створення бібліотечної енциклопедії виникла в професійному співтоваристві на початку 20-х років і належить Ю. Меженку, який уже тоді розумів необхідність у такому фундаментальному довідковому виданні саме для практичної діяльності бібліотекарів і намагався організувати роботу з його підготовки. Так, в листі до Петроградського видавництва «Мысль», котре без згоди авторів видало посібник Г. Ковалевського та Ю. Іванова-Меженка «Краткое руководство по библиотековедению», Меженко писав: «Ця книжка являється перекладом незначної частини «бібліотечної енциклопедії», що мала бути розміром до 40–50 аркушів, складалася мною і Ковалевським спільно та по незалежних від нас обставинах і не посунулася далі 20–21 аркуша»²².

Жодна публікація, а особливо наукові праці з бібліотекознавства, книгознавства та бібліографії, не проходили повз увагу Ю. Меженка. Наприклад, у рецензії на вихід «Праць Одеської центральної наукової бібліотеки»²³ (Одеса, 1927) Ю. Меженко констатує, що до нечисленної книгознавчої літератури приєдналася ще одна вельми поважна за розмірами й змістом книжка. «Книгознавство – не лише українське – саме тепер вступає в добу реконструкції. Переглядаються не тільки методи, а перевіряється самий зміст терміна книгознавство. Ставляться на обговорення глибоко принципові проблеми, вирішення яких відкладається мабуть не на один рік. І з таким відкладанням доводиться нам миритися хоча б тому, що ми не маємо ще достатнього фактичного матеріалу, яким треба було б оперувати при вирішенні таких важливих проблем»²⁴. У збірнику вміщено «Інструкцію до складання бібліографічного опису метеликів ЦНБ». Рецензент Ю. Меженко слушно зауважує: «Ми вважаємо, що вивчення аркушівки (ми не приймаємо терміна метелик, бо він на нашу думку не точний і не ясний) тільки розпочинається. Як бачимо, збірник в цілому широко охоплює низку книгознавчих питань, подає високоцінні матеріали і являє собою коштовну вкладку в нашу бібліологічну літературу»²⁵.

Переважає більшість статей термінологічного характеру, опублікованих у періодичних виданнях 1918–1932 рр., стосувалася принципів побудови і практики укладання словників термінів українською мовою або практики використання конкретних термінів. Лише в окремих з них розглядалися результати наукових досліджень термінологічної лексики галузі.

Лев Биковський (книгознавець, мемуарист, журналіст) був одним із перших, хто почав узагальнювати та систематизувати теоретичні засади науки про книгу. Серед його публікацій особливе місце посідає «Україн-

²² Меженко Ю. Лист до редакції // Бібліол. вісті. – 1923. – № 4. – С. 120.

²³ Меженко Ю. Рец. на кн.: Праці Одеської центральної наукової бібліотеки. Т. 1. – Одеса, 1927. – 200 с. // Бібліол. вісті. – 1928. – № 1. – С. 145–146.

²⁴ Там само. – С. 145.

²⁵ Там само.

ська бібліографія на еміграції», в якій подано обґрунтоване визначення книгознавства та його складових. З точки зору Л. Ю. Биковського, до складу цієї науки входять принципи бібліографічних досліджень, питання бібліотекознавства, справи друкарська і видавнича, реєстрація друків, книгарство. Книгознавство межує з палеографією, з історією культури й літератури, а в царині художній – з історією мистецтва²⁶.

Пізніше у своїх дослідженнях, зокрема в статті «Книгоживання»²⁷, Л. Биковський термін «бібліографія» замінив на термін «книгоживання». Це питання він розумів як поєднання двох частин – загальнотеоретичної та конкретно-прикладної. Найбільш поширені способи прикладного книгоживання автор поділив на групи: «мнемотехнічне», «книгоописуюче» та «книгочитання». Дослідник наголошував, що найстарішою і найважливішою зі згаданих дисциплін є мнемотехніка, або наука про природу пам'яті, про те, як її розвивати та раціонально використовувати²⁸.

Заслуговує на увагу також опублікований 1933 року програмний матеріал для слухачів курсів під назвою «Книгознавство, бібліографія та бібліотекознавство» Л. Биковського. Ця програма складалася з трьох розділів: «Вступ до книгознавства», «Вступ до бібліографії», «Вступ до бібліотекознавства», у кожному з яких подавалися походження понять, їхні дефініції, відтворювалися історичний розвиток науки про книгу, йшлося про складові книгознавства, бібліотекознавства та бібліографії, предмет і обсяг дисциплін, їхні завдання, мета вивчення. У розділі «Вступ до книгознавства» Л. Биковський подав структурну схему, в якій визначив поняття загальної бібліології як теоретичної науки про графічні документи (бібліософія), а також спеціального книгознавства, яке поділив на відділи теоретичний та практичний і бібліологію фізикальну, що трактує книгознавчу технологію – бібліотехніку²⁹.

Період 1923–1928 рр. науковці визначили як період стабільного розвитку ВБУ, становлення її структури та технології, поширення наукових функцій, створення фундаментальних основ української бібліографічної науки. Значного розвитку набула науково-дослідна робота в галузі бібліотекознавства та бібліографії, яка високо оцінювалася у професійних колах бібліотекознавців³⁰.

У 1925 р. ВБУ сформулювала наукові підходи до бібліотечної науки, власний предмет дослідження. В. Ф. Іваницьким (член Президії НДКБ, завсекції бібліотекознавства, заступник директора ВБУ) було здійсне-

но першу спробу проаналізувати поняття «наукова діяльність» щодо наукової бібліотеки взагалі та ВБУ зокрема. Обговорення запропонованих В. Іваницьким підходів проходило як дискусія, що остаточно визначила колективну думку стосовно ролі та місця наукової роботи у Бібліотеці.

Об'єктом дослідження бібліотекознавців 20-х років була не тільки друкована продукція (термінологічні та лексикографічні праці), а й термінологічні словники, що виходили в Україні та за її межами. Прикладом цього є рецензія на «Словарь библиотечных терминов на русском, английском, немецком и французском языках», випущений у 1928 р. інститутом бібліотекознавства Публічної бібліотеки СРСР імені В. І. Леніна з передмовою Л. Хавкіної. Автор рецензії, підписаної ініціалами (В. І.), Віктор Іваницький вказує на ряд недоліків словника, але разом з тим підкреслює, що користь його безперечна, багато бібліотекарів будуть щиро вдячні інституту за його роботу, та зазначає: «Добре було б продовжити цю роботу й надалі, хоча б у формі окремих випусків, збільшити кількість витлумачених бібліотечних термінів, притягти до перекладу менш відомі мови». Рецензент вітає спробу авторів «вивести з бібліотечного вжитку терміни, зроджені нашим бібліотечним та філологічним неучтвом», та зауважує: «в цій роботі повинні взяти участь всі бібліотекарі й робити це тепер, поки ще не пізно, поки безграмотні терміни не осіли твердо й назавжди»³¹.

Книгознавці і бібліографи 20–30-х років уважно слідкували за книжковими новинками світу, ними реферувалися і рецензувалися закордонні видання, книгознавча періодика. Зокрема, різко негативною була рецензія В. Іваницького на термінологічний словник бібліографічних термінів з періодики О. Пінто «Termini d'usonelle bibliografie dei periodici», що охоплював 38 мов. Рецензент зауважує, що книга – невідомо для кого призначена, невідомо для чого видана. По суті, це не термінологічний словник, це просто збірка слів. Автор констатує, що не кращою є справа і в галузі термінології, та вказує на подані в словнику несподівані еквіваленти української та російської мов. А саме: російському терміну «записки» (memoires) відповідає український термін «спогади»; еквівалентом (transaction) є рос. «чтение» та укр. «доповідь»; рос. «перевод» – укр. «тлумачення»; рос. «выпуск» – укр. «річник»; рос. «абонемент» – укр. «передплата». «Таким чином, – підсумовує Іваницький, – невдало спланований, невдало упорядкований, і не дозрілий щодо термінологічного матеріалу словник ніяк не можна рекомендувати для вжитку бібліотекарів»³².

²⁶ Биковський Л. Українська бібліографія на еміграції // Укр. книгознавство. – Подєбради, 1922. – 36. 1. – С. 32.

²⁷ Биковський Л. Книгоживання // Там само. – С. 9–10.

²⁸ Там само. – С. 9.

²⁹ Биковський Л. Книгознавство, бібліографія та бібліотекознавство: Програми. – Каліш, 1933. – 32 с.

³⁰ Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941 / ІАН України. НБУВ. – К: НБУВ, 1998. – С. 119.

³¹ Іваницький В. Рец. на кн.: Словарь библиотечных терминов на русском, английском, немецком и французском языках. – М., 1928. – 90 с. // Журнал бібліотекozn. та бібліогр. – 1929. – № 3. – С. 134.

³² Іваницький В. Рец. на кн.: Termini d'usonelle bibliografie dei periodici. – Roma, MCMXXIX // Бібліол. вісті. – 1930. – № 3. – С. 116.

Досліджуючи діяльність провідних установ 20–30-х років у галузі бібліотекознавства та книгознавства НДКБ ВБУ та УНІК, слід зазначити, що питання про стан бібліотечної термінології та вирішення проблем, пов'язаних з її унормуванням та розвитком, постійно знаходили відображення не тільки в працях, виступах та дискусіях науковців, а й були предметом серйозного обговорення на засіданнях президій, комісій, секцій цих організацій. Так, Президія Науково-дослідного інституту бібліотекознавства розглянула проект плану наукової роботи на 1926 рік і насамперед ухвалила такі постанови щодо тем, про які було заявлено з боку груп та окремих співробітників³³:

«3) Бібліотечний термінологічний словник. Ухвалено

а) треба провести підготовчу роботу через з'ясування відповідної української бібліотечної термінології;

б) увійти в контакт з термінологічною комісією УАН;

в) доручити М. Ясинському скласти проект роботи й з'ясувати обсяг і характер її і потім вирішити, кого притягти до неї;

г) визнати питання актуальним»³⁴.

Михайло Ясинський – видатний бібліотекознавець та бібліограф, заввідділу ВБУ, займався підготовкою наукових кадрів в аспірантурі Бібліотеки, у післявоєнний період очолював редакцію бібліографії Української Радянської Енциклопедії, одним з перших почав розробляти теоретико-методичні питання в галузі бібліотекознавства. Він був членом редколегії бібліотечних журналів, опублікував ряд статей, в яких питання української бібліотечної термінології розглядалось багатоаспектно і всебічно. У його роботах як теоретичного, так і практичного плану часто зустрічаємо термінологічні визначення видів бібліографії, які і тепер широко вживаються в сучасній бібліотекознавчій літературі та в бібліографічних посібниках. Найбільш чітко сформульовані назви видів бібліографії у розробленій ним «Програмі для аспірантів ВБУ. Історія української бібліографії» (Київ, 1929), а саме: державна, українознавча, краєзнавча, краєва, спеціальна бібліографія, книготорговельна, рекомендаційна, український бібліографічний репертуар, бібліографія бібліографії тощо.

Характерною для теоретико-бібліографічних виступів М. І. Ясинського тих років є його рецензія на дослідження відомого російського книгознавця М. Куфаєва «Книга як поняття й предмет науки та бібліографія, як документальна наука про книгу»³⁵. Рецензент критично підійшов до пропонованих М. Куфаєвим визначень книги і бібліографії, до його системи книгознавчих дисциплін

і висловлювань про межі бібліографічної роботи. Він цілком слушно зазначив деякі серйозні недоліки теорії М. Куфаєва. Найбільш значною помилкою автора М. І. Ясинський вважав розгляд бібліографії поза читачем.

М. І. Ясинський негативно ставився до вживання недостатньо точних бібліографічних термінів (наприклад, «бібліографія об'єктивного опису», «суб'єктивна бібліографія» та інші). Цікаві його зауваження щодо понять «українознавча бібліографія» та «краєзнавча бібліографія»: перша є бібліографією літератури про Україну в цілому, друга – бібліографією про окремі частини України. Для бібліографії місцевого друку він застосував термін «краєва бібліографія», а для галузевої – «спеціальна», проте останній термін мав у нього і ширший зміст. М. І. Ясинський справедливо підрозділяв біо-бібліографію на «персональну» («індивідуальну») та «загальну» («колективну»).

М. Ясинський пропонує свою схему термінологічних визначень та характеризує стан розробки проблеми в статті «Індивідуальна бібліографія»³⁶: «Ми не вважаємо, що справа термінології остільки проста, що для її унормування досить тих коротких, окремих зауважень, які навели. Увесь попередній досвід шукань в галузі книгознавчої, а зокрема бібліографічної термінології доводить, що термінологічна справа дуже складна й потребує систематичного студіювання колективними зусиллями»³⁷.

У статті «Питання з теорії бібліографії на Першій конференції наукових бібліотек УСРР»³⁸ М. Ясинський констатує, що питання теорії бібліографії та бібліотекознавства практично не були поставлені на конференції, але окремі автори побіжно торкалися цієї проблеми. Сучасна бібліографія, зауважує М. Ясинський, прагне стати наукою, працює над визначенням своєї мети, свого значення, свого предмета й методів роботи з цим предметом, нарешті працює над своєю термінологією, тобто шукає всього того, що робить певну дисципліну людського знання наукою.

Автор наголошує, що в цьому питанні у нас ціла термінологічна мішанина, і пересічному бібліотекарю важко, а часом і неможливо усвідомити всі ті поняття, які містяться в усіх згаданих термінах. Потрібний був спеціальний до них коментар, спеціальний дослід для з'ясування понять і термінів. Потрібно було пошукати певної думки й певної відповіді на питання про те, як можна ув'язати бібліографію зі спробами сучасної систематики наук і зокрема книгознавчих дисциплін³⁹.

М. Ясинський висловив ряд зауважень, які торкалися не стільки тверджень по суті, скільки не досить проаналізованих висловів, які вживались на конференції до-

³³ Архів НБУВ, спр. 159, арк. 4–6. Протокол засідання Президії Науково-дослідного інституту бібліотекознавства при ВБУ від 12 та 14 січня 1926 року.

³⁴ Там само.

³⁵ Ясинський М. І. Рец. на ст.: Куфаєв М. Книга як поняття і предмет науки та бібліографія як документальна наука про книгу // Бібліол. вісті. – 1925. – № 1/2. – С. 5–26.

³⁶ Ясинський М. Індивідуальна бібліографія // Бібліол. вісті. – 1930. – № 1. – С. 23–47.

³⁷ Там само. – С. 37.

³⁸ Ясинський М. Питання з теорії бібліографії на Першій конференції наукових бібліотек УСРР // Бібліотечний журнал. – 1926. – Ч. 6–8. – С. 5–12.

³⁹ Там само. – С. 7.

повідачами. А саме стосовно таких термінів та понять, як «українська національна бібліографія», «бібліографія для бібліографії», «ресстраційна бібліографія» тощо. Закінчуючи перегляд питань з бібліографічної теорії, що виникли й висвітлювалися на конференції, М. Ясинський не вважав за можливе обминати їх, а для наукового удосконалення та вирішення пропонував «забезпечити консолідування всіх бібліографічних робітників України».

Характеризуючи умови, в яких українському народу доводилося творити свою книжку й періодичну пресу, як надзвичайно складні, М. Ясинський у статті «В справі Української книгознавчої термінології»⁴⁰ констатує: «Ми не маємо ще праць, де б давалася вичерпна картина цього процесу. Але, майже не викликає сумніву, що ті поняття й назви з книгознавчого обсягу, які стали звичайними скажімо в російській практиці, у нас вимагають перегляду. Наші дослідники беруть звиклі назви й хочуть вжити їх для ширших завдань ніж ті, для яких ці назви було створено. Потреба уточнювати теоретичні поняття нашого книгознавчого знання, й працювати над відповідною науковою термінологією не зменшується, а навпаки зростає постійно»⁴¹.

На початок 1926 р. НДІБ ще працював в галузі актуальних для ВБУ бібліотекознавчих та бібліографічних питань. Крім основного – Українського бібліографічного репертуару та питань створення системи каталогів, розроблялася можливість укладання бібліографії з книгознавства разом з УНІК та підготовки бібліотечного термінологічного словника. Для з'ясування бібліотечної термінології та налагодження контактів з термінологічною комісією ВУАН було створено спеціальну термінологічну комісію. До її складу ввійшли провідні теоретики і практики бібліотечної справи, відомі фахівці М. І. Ясинський, О. І. Полулях, Л. О. Грузиненко, Н. В. Піскорська, О. І. Чолганська. Термінологічна комісія розробила проект інструкції для складання словника українських термінів з книгознавства та бібліотекознавства з паралельним поданням чужоземних термінів провідними європейськими мовами⁴². О. І. Чолганська збирала словниковий матеріал до термінології бібліотекознавства та бібліографії з перекладом термінів з іноземних мов, який налічував 3262 картки.

У 1927–1928 рр. на засіданні секції бібліотекознавства було заслухано доповідь В. Козловського «Бібліотекознавча та бібліографічна термінологія», в ході обговорення якої було прийнято рішення про утворення спеціальної підкомісії для складання бібліотечної та бібліографічної термінології⁴³.

⁴⁰ Ясинський М. В справі Української книгознавчої термінології // Бібліотечний журнал. – 1926. – Ч. 2–3. – С. 12–16.

⁴¹ Там само. – С. 15.

⁴² Архів ВБУ, оп. 1, од. зб. 270, арк. 46. Бібліотека у 1927 році: Звіт про роботу.

⁴³ Іванченко М. Науково-дослідча Комісія Бібліотекознавства та Бібліографії ВБУ // Журнал бібліотекозн. та бібліогр. – 1928. – № 2. – С. 124.

Упродовж 1928–1929 рр. Президія НДКБ провела вісім засідань, на яких було обговорено 28 доповідей, серед них з питань термінології – доповідь В. Козловського «Основні терміни предметного та спорідненого з ним каталогів». Доповідач констатував несталість української термінології та зробив спробу дати точніші визначення окремих термінів.

Цікавою для дослідників термінології є стаття В. О. Козловського (члена президії НДКБ та колеги керівників аспірантів, завіддїлу ВБУ) «Термінологічні уваги»⁴⁴. Автор, подаючи свої зауваження на критику доповідей Першої конференції наукових бібліотек, нарікав на низький рівень фахового знання серед працівників книги і коріння його вбачав у нашій бідності на доступну й добру фахову літературу.

В. Козловський, досліджуючи стан термінології в бібліотечній галузі, проаналізував вживання ряду термінів та сформулював основні підходи до термінотворення, а саме: семантична відповідність терміна означуваному поняттю – на прикладі дослідження термінів «предметів каталог» і «речевий каталог»; «схедографія», «картописання»; використання виражальної здатності самого слова – на прикладі вживання термінів «міжнародна десяткова класифікація», «міжнародний формат каталожної картки»; відповідність терміна внутрішній структурі мови, наприклад карта – картка, картографія тощо.

Автор статті підкреслює: «якою важливою є справа термінології, як мало у нас на цим полі зроблено і, що ще гірше, як багато зроблено але – без передумання і критики. Часто ми маємо діло із наскоро використаними, не раз дуже претенціозними термінами, що повстають із схоплених в поверхневим читанні фраз. Із запозичених в щоденнім ужитку або у товаришів не передуманих слів, із предвзятих неперевіраних критикою тверджень»⁴⁵.

Звертаючись до авторитетної більшості бібліографів, В. Козловський запитує: «Які ж терміни прийняти нам в українській літературі?» Висловлює думку, що можливо дехто здивується, чому ми вважаємо за потрібне ставити ці запитання; справа може здаватися ясною і вирішеною, однак, для того, щоб підійти до рішення справи, треба собі усвідомити значення термінів. «Кожний, кому доводиться заводити, винаходити нові терміни, мусить дбати про те, щоби словесна форма терміна вже сама по собі вказувала на якусь характерну, специфічну ознаку того поняття, яке він хоче назвати»⁴⁶.

На 1929–1930 рр. НДКБ запланувала розвиток ґрунтовних напрямів, серед яких у галузі термінологічній зазначалося «подаліше збирання термінологічного та бібліографічного матеріалу». Програма курсів для підготовки середнього бібліотечного персоналу, розроблена НДКБ, включала книгознавчий розділ, а саме: об'єкт книгознав-

⁴⁴ Козловський В. Термінологічні уваги // Бібліотечний журнал. – 1926. – Ч. 6–8. – С. 17–25.

⁴⁵ Там само. – С. 25.

⁴⁶ Там само. – С. 22.

чої науки, предмет книгознавства та її термінологію (підготовлений М. Ясинським). Члени НДКБ Д. Балака, В. Іванушкін, М. Ясинський, М. Сагарда працювали над проблемами визначення бібліотекознавства як наукової дисципліни, його місця в системі наук і взаємозв'язку з іншими науками, зробили вагомий внесок у розробку термінології та обґрунтування методів бібліотекознавчих досліджень.

Микола Сагарда (член Президії НДКБ та колеги керівників аспірантів, заввідділу ВБУ) у статті «Науково-дослідчі завдання Всенародної бібліотеки України»⁴⁷ формулює поняття бібліотекознавства, підкреслює, що сучасна бібліографія потребує концентрації зусиль, органічного сполучення теорії та практики, щоб надати теорії життєвого характеру, а практиці – науково-методологічного підґрунтя⁴⁸.

М. Сагарда опублікував ряд робіт з питань бібліографії, в яких порушував і проблеми бібліотечної термінології. Так, у статті «Обсяг поняття “періодика”»⁴⁹ він зауважує: «Поки-що не ставлю собі завдання точно визначити складну термінологію, що її звичайно прикладають до періодичних видань, як «преса», «часопис», «журналістика» та ін. Це питання дальшої сталії (обсяг матеріалу та його частини – назва цілого та його видів). Користаюся з загально вживаної термінології, щоб досягти можливої ясності в основній частині проблеми»⁵⁰. Автор подає обґрунтування поняття «періодична преса», вміщені у працях Л. Іллінського, О. Браудо, Я. Калганова та Н. Сомова, наводить перелік характерних ознак періодичного видання, за якими можна дати досить чітке визначення цього типу друкарської продукції⁵¹.

УНІК активно співпрацював з ІУНМ ВУАН, неодноразово вносив на обговорення та включав до плану роботи своєї бібліографічної секції питання про стан бібліотекознавчої термінології. Його позаструктурна термінологічна комісія, створена в 1928 р., розпочала розробляти українську книгознавчу термінологію. Наукові співробітники УНІК вибирали бібліологічні терміни, опрацьовуючи (шляхом підкреслювання термінів), в першу чергу, комплект журналу «Бібліологічні вісті». Робота з відбору термінів проводилася без оплати, і брак коштів дуже гальмував справу, про що неодноразово наголошувалося на засіданнях комісії⁵².

У планах роботи Інституту (на наступні п'ять років) передбачалося, що бібліографічна секція виділиться в окремий інститут і займеться методологією бібліографії та практичною бібліографічною роботою. Бібліографіч-

на секція УНІК на 1929–1930 рр. планувала «продовжувати збирання бібліографічних термінів силами наукових робітників УНІК та віднайти кошти на оплату технічних робітників»⁵³. Однак, цій роботі не судилося бути завершеною. Відсутність коштів на видання словника та політичні події, що розгорнулися в країні в 30-х роках, на довгий час припинили офіційну термінологічну діяльність у державних закладах України.

Звертаючись до публікацій цього періоду, слід зазначити, що не лише теоретичні, а й практичні потреби часу примушували бібліотекознавців тієї доби ставити та вирішувати питання організації бібліотечної науки взагалі та її термінології зокрема. Майже в кожній статті вони дають термінологічні визначення тих чи інших понять. На сторінках часописів ведуться дискусії та полеміки відомих авторів стосовно правильного чи помилкового вживання окремих термінів. Є статті, що окреслюють проблему, пропонують методики з розробки бібліотечної термінології та понятійного апарату бібліотекознавчої науки.

Однак, відсутність чіткості у визначенні предмета бібліотекознавчої науки вплинула і на формування її структури. Серед фахівців того часу існувала думка про наявність двох складових бібліотекознавства: бібліотекономії, бібліотечної техніки, що розглядає питання про організацію і управління бібліотекою, і бібліотекографії, що займається історією і статистикою бібліотеки, описом окремих бібліотек тощо. У ході подальшого розвитку бібліотекознавства виникла помилкова теорія про наявність двох самостійних наук: теоретичного бібліотекознавства та практичного. Невизначеність термінології була характерною для бібліографознавства 20-х років. Більшість видатних бібліографів і книгознавців не завжди відокремлювали бібліографію від книгознавства, трактували її як частину книгознавства, як науку про книгу, результатом якої є бібліографічні посібники. Термін «бібліографія» часто вживався ними як синонім «бібліології».

Одним з центральних питань, над яким активно працювали бібліотекознавці, було створення системи бібліотек у республіці. У 20–30-х роках здійснено перші розробки типології бібліотек, робилися спроби обґрунтувати класифікацію бібліотек. Цікавими є намагання дослідників визначити функції і види наукових бібліотек. Ці питання розглядалися на Конференції працівників наукових бібліотек України (Київ, 1925) у виступах В. В. Дубровського, С. П. Постернака, Я. С. Розанова, статтях М. А. Годкевича, Ю. О. Меженка та ін.

Процес розробки типології бібліотек ускладнювався через відсутність єдиної бібліотечної термінології. Так, більшість авторів усі бібліотеки розподіляли на універсальні та спеціальні. У деяких авторів викликали заперечення терміни «масова бібліотека», «наукова бібліотека», «універсальна бібліотека». Поняття «масова» для багатьох означало «загальнодоступна». Правильно ствер-

⁴⁷ Сагарда М. Науково-дослідчі завдання Всенародної бібліотеки України // Бібліотечний збірник. – 1927. – № 2. – С. 26–53.

⁴⁸ Там само. – С. 48.

⁴⁹ Сагарда М. Обсяг поняття «періодика» // Журнал бібліотекозн. та бібліогр. – 1928. – № 2. – С. 15–34.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Там само.

⁵² [Кондра С.] Український науково-дослідчий інститут книгознавства // Бібліол. вісті. – 1928. – № 4. – С. 69. – Хр. – Підп.: С. К.

⁵³ Там само.

джуючи, що в нашій країні всі бібліотеки загальнодоступні, ці автори виступали проти вживання даного терміна. Під «універсальною» одні (Д. Балака, Ю. Меженко) розуміли таку бібліотеку, яка збирає всю друковану продукцію, інші (С. Комський, С. Постернак) – таку, що має фонд з різних галузей знань. Деякі фахівці виступали проти терміна «наукова бібліотека» вважаючи, що всі процеси в будь-якій бібліотеці мають ґрунтуватися на науковій основі, і тому немає ніяких підстав виділяти в окремий тип наукові бібліотеки. Віднесення бібліотек до групи наукових, на думку ряду авторів, не повинно бути формальним. Необхідно враховувати завдання певної бібліотеки, стан її фондів, довідково-бібліографічного апарату, участь у розробці теоретичних питань бібліотекознавства та бібліографії. За словами В. В. Дубровського «не можна необережно кидатись назвою “наукова”... округові бібліотеки далеко не завжди можуть претендувати на включення їх у мережу наукових бібліотек»⁵⁴. Ці ідеї розвивав також директор Всенародної бібліотеки України С. П. Постернак, який обґрунтував чотири «ознаки науковості» бібліотеки та наголошував: «Щоб перетворити бібліотеки в організовані наукові центри, необхідно здійснювати величезну наукову роботу в галузі бібліотекознавства, бібліографії, книгознавства; мати змогу друкувати відповідні результати науково-дослідної роботи, готувати підручники, мати свій фаховий друкований орган; дібрати відповідний книжковий фонд так, щоб бібліотека мала змогу виконувати вищезазначені наукові завдання»⁵⁵. Його позицію поділяли М. А. Годкевич, Ф. С. Лісник, А. І. Козаченко та бібліотечні спеціалісти з Російської Федерації. Суперечки з питання типології бібліотек, вчення про типи і види бібліотек, що є одним із центральних розділів бібліотекознавства і досить продуктивним в плані термінології (у словнику Є. І. Шамуріна наведено більше 60 визначень різних типів і видів бібліотек), тривають і нині.

20–30-ті роки ХХ ст. – період національного відродження української науки, мови і культури, характеризуються також великим піднесенням на ниві бібліотекознавства та книгознавства. Вони стали початком процесу свідомого творення термінології бібліотечної справи, цілеспрямованої праці над укладанням словника української термінології.

Українські бібліотекознавці досягли значних успіхів у розв'язанні окремих бібліотекознавчих проблем, таких як вивчення читачів, книги, теорії комплектування, бібліотечної статистики тощо. Вони розпочали також з'ясування складних теоретичних питань про предмет, об'єкт, структуру бібліотекознавства як науки. Стан

бібліотечної науки на початку ХХ ст., використовуючи сучасну наукознавчу термінологію, можна охарактеризувати як час переднауки, час, якому властиве накопичення первинних фактів, ще не поєднаних в систему. На тому етапі було визначено місце бібліотекознавчої галузі в системі наук, їх зв'язки і розмежування, визначено її структуру, йшли активні пошуки об'єкта і предмета дослідження, з'ясовувався понятійний апарат. Отже, можна стверджувати, що в той час було закладено основи для формування бібліотекознавства як самостійної науки та забезпечено подальший перехід її від прикладної до фундаментальної науки.

Переглядаючи фахові журнали та видання того періоду, слід зазначити, що формування української бібліотекознавчої термінології характеризується орієнтуванням на рідномовний ґрунт, гармонійним поєднанням національного та іншомовного. Позитивним було те, що бібліотекознавці 20–30-х років не намагалися калькувати іншомовні терміни, як це сталося значно пізніше, а в своїх наукових працях, статтях, підручниках подавали обґрунтування окремих понять та визначень, висловлювали зауваження щодо їх вживання, вступали в полеміку з відомими вченими з приводу осмислення книгознавчої, бібліотекознавчої наук та їхньої термінології. Українське бібліотекознавство на той час мало важливі здобутки, вітчизняні бібліотекознавці створили фундаментальні праці, що ввійшли в золотий фонд нашої культури і є цінним джерелом, основою бібліотечної науки, яка досліджує і розвиває їхні надбання і нині.

Ю. Столяров, вказуючи на вагомий внесок діячів НДКБ та ВБУ у визначенні сутності бібліотекознавства як науки, його зв'язку з іншими науковими дисциплінами, тлумаченні поняття «наукова бібліотека», стверджує, що вони випередили інших радянських бібліотекознавців на кілька десятків років⁵⁶.

Не всі бібліотечні проекти, ідеї, плани наших попередників були реалізовані, на заваді стала надто швидка втрата Україною державності і пов'язані з цим умови та рівень розвитку національної мови та культури. Коло проблем, які розглядали бібліотекознавці 20–30-х років ХХ ст., було досить широким, більшість з них і досі є актуальними. І нині вони постають з тією ж гостротою. Реалізація їх можлива лише через засвоєння історичного досвіду. Аналіз проблеми бібліотекознавчого термінотворення в історичному аспекті дає можливість врахувати досягнення бібліотекознавчої теорії, розвивати ідеї та думки наших попередників, глибше зрозуміти сьогодення, ясніше бачити перспективи майбутнього розвитку.

⁵⁴ Дубровський В. В. Організація мережі наукових бібліотек та найближчі завдання в їхній роботі // Бібліотечний збірник. – Ч. 1. – К., 1926. – С. 15.

⁵⁵ Постернак С. П. Проблема наукових бібліотек УСРР // Там само. – С. 23.

⁵⁶ Столяров Ю. М. Внесок бібліотекознавців УРСР у розвиток радянського бібліотекознавства // Бібліотекозн. і бібліогр. – 1980. – Вип. 20. – С. 90–95.